

«У цьому світі немає нічого певного, крім смерті та податків», — якось сказав Бенджамін Франклін. Відкидаючи питання смертності, зупинимося на питанні спадкування – переходу прав та обов'язків померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб та/або організацій. Така передача може бути регламентована заповідачем заздалегідь у формі останнього заповіту; в іншому випадку її буде виконано відповідно до чинного законодавства про спадкування.

I. ЗМІСТ СПАДЩИНИ

Якщо хтось вирішив не ризикувати і розподілити свою майбутню спадщину за заповітом, він або вона повинні перш за все знати, що саме можна, а що не можна передати спадкоємцям. Відповідно до норм Цивільного кодексу України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент його смерті.

Важливо, що це положення передбачає певне коло прав, які є невіддільними від особи спадкодавця, припиняються з його смертю і, отже, не можуть бути успадковані. До цих прав належать, серед іншого: особисті немайнові права, такі як право на життя чи свободу, право на участь у будь-яких установах/організаціях (якщо інше не встановлено установчими документами окремої установи/організації), право на відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, право на пенсію, аліменти, соціальну допомогу чи інші передбачені законом виплати, права та обов'язки особи як кредитора (боржника), якщо такий обов'язок нерозривно пов'язаний з особою кредитора (боржника), і не може виконувати будь-яка інша особа.

Таким чином, заповідач може передати спадкоємцям усі свої права та обов'язки на момент складання заповіту, а також права та обов'язки, які можуть виникнути в майбутньому. Заповіт може бути складений на всю спадщину або її частину. Як наслідок,

якщо в ньому будуть визначені лише права – обов'язки розподілятимуться між спадкоємцями пропорційно їхнім часткам прав, а спадщина, що не входить до заповіту, переходить відповідно до принципів спадкового права. У цьому випадку спадкоємці, зазначені в заповіті, також можуть отримати частку спадщини за законом.

Існують також окремі випадки спадкування певних прав та обов'язків, які законом передбачені окремо. Наприклад, якщо земельна ділянка успадковується, вона переходить до нового власника (власників) із збереженням її цільового призначення; спадкоємці будівлі або споруди успадковують право власності чи право користування земельною ділянкою, на якій вони розташовані або яка необхідна для їх обслуговування. Якщо земельна ділянка, інші природні ресурси чи приміщення успадковані, спадкодавець може встановити на них також право сервітуту для потреб інших осіб. Частина спільного майна (наприклад, подружжя) може бути заповідана навіть до її визначення та вилучення. Заробітна плата, пенсія, стипендія, аліменти, інші соціальні виплати, які належали спадкодавцеві, але не були одержані за його життя, виплачуються членам їх сім'ї, а за їх відсутності включаються до складу спадщини. Банківський вклад може бути успадкований як за прямим розпорядженням у заповіті, так і за вимогою спадкодавця до банку. Страхові виплати успадковуються на загальних підставах, крім випадків, коли застрахована особа (спадкодавець) визначила іншу особу для отримання цієї виплати в разі своєї смерті; така оплата не буде включена до складу спадщини.

Окремі права та обов'язки не припиняються зі смертю і можуть успадковуватися, у тому числі права та обов'язки за договором найму житла з подальшим викупом; право на відшкодування шкоди в договірних відносинах спадкодавця; право на стягнення неустойки (штрафу, пені) за невиконання боржником спадкодавця своїх договірних зобов'язань, які були присуджені спадкодавцеві судом за його життя; відшкодування моральної шкоди, присудженої судом спадкодавцеві за його життя, тощо. Зобов'язання включають відшкодування шкоди, заподіяної спадкодавцем, моральної шкоди, завданої спадкодавцем (якщо зобов'язання було присуджено судом за життя спадкодавця), сплатити неустойку (штраф, пеня) якщо таке зобов'язання було присуджено судом за життя спадкодавця. Слід зазначити, що відшкодування у вищезазначених випадках має здійснюватися спадкоємцями в межах вартості спадкового майна (суд може навіть зменшити суми відшкодування, якщо вони видаються непропорційними порівняно з вартістю спадкового майна).

Крім прав та обов'язків, отриманих від спадкодавця, спадкоємці за законом мають право на відшкодування будь-яких витрат на утримання, лікування та поховання спадкодавця, але не більше ніж за 3 роки до його смерті. Заповідач також може покласти на спадкоємців наступні обов'язки, такі як поводження з їхніми особистими документами, визначення місця та форми поховання, а також зобов'язати їх вчинити певні дії.

Заповідач може також доручити одному або кільком спадкоємцям вчинення певних дій на користь третьої особи, зазначеної в заповіті, за рахунок успадкованого майна. Таке доручення називається легатом (legatum). Предметом легату може бути розпорядження передати третій особі (заповіданому) певний предмет або гроші. Заповідати можуть як спадкоємці за законом, так і ті, хто не має права спадкування. Окремим видом закону є зобов'язання спадкоємця, який успадкував будинок (квартиру, інший житловий будинок), дозволити проживання в ньому іншій особі. Таке право на проживання зберігається при наступній зміні власника будинку, воно не може бути відчужене, передане іншій особі або передане у спадок.

Спадкоємець, зв'язаний за заповітом, зобов'язаний виконати його лише в межах дійсної вартості успадкованого майна, вирахувавши з цього майна заборгованість спадкодавців. Легат вважається недійсним у разі смерті заповіданого до відкриття спадщини.

Ще одним способом запровадження спадкоємцем додаткових обов'язків для спадкоємців є складання заповіту з умовою. За таким заповітом виникнення права спадкування залежатиме від умови, яку поставив заповідач. Ця умова може бути як пов'язана з діями спадкоємця, так і не залежати від них. Можливими обставинами, які можуть бути встановлені як умова в заповіті, є: наявність інших спадкоємців, проживання за певним місцем, народження дитини, освіта тощо. Законом лише зазначено, що така умова не повинна суперечити закону чи моральним цінностям суспільства. При цьому умова не може бути визнана спадкоємцями недійсною на підставі їх незнання або якщо настання обумовлених обставин не залежить від їх волі.

II. СПАДКОЄМЦІ

Спадкоємцями можуть бути фізичні особи, які живі на момент спадкування, або зачаті до смерті спадкодавця і народжені після відкриття спадщини. За заповітом юридичні особи та інші учасники цивільних відносин (Українська держава та іноземні держави, АР Крим, територіальні утворення) також можуть успадковувати права та обов'язки спадкодавця. Можливими спадкоємцями можуть бути будь-які особи за вибором спадкодавця, незалежно від родинних стосунків між ними та спадкодавцем, інші учасники цивільних відносин (як зазначено вище). Заповідач може без зазначення причин виключити із заповіту будь-кого із спадкоємців за законом, крім тих, які за законом мають право на обов'язкову участь у спадщині. Якщо виключена особа померла раніше спадкодавця, то її спадкоємці можуть стати спадкоємцями спадкодавця.

Право спадкування виникає в день відкриття спадщини (який зазвичай відповідає даті смерті або даті визнання особи померлою в законному порядку). Як правило, спадкоємці вказуються в заповіті. Однак у деяких випадках спадкоємці за законом (як правило, родичі) також можуть мати право на свою частину спадщини. Зазвичай це відбувається за відсутності заповіту, а також його недійсності. Наступний випадок - неприйняття спадкоємцями спадщини за заповітом або їх відмова від участі. Нарешті, якщо до заповіту входить не весь обсяг спадщини, то невключена частина успадковується спадкоємцями за законом у загальному порядку (навіть якщо вони одночасно є спадкоємцями за заповітом).

Право на обов'язкову участь у спадкуванні мають такі категорії потенційних спадкоємців: малолітні, неповнолітні, непрацездатні діти, непрацездатні вдова (вдова), непрацездатні батьки покійної особи – вони успадковують половину того, що вони отримали б за законом, якби не було заповіту, незалежно від вказівок заповіту (ця спадщина може бути зменшена лише судом з урахуванням відносин між спадкоємцями та заповідачем, а також інших обставин, що мають істотне значення). Як правило, до обов'язкової частини спадщини входять меблі та речі повсякденного вжитку.

III. СКЛАДАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ ЗАПОВІТУ

Законодавство України передбачає обов'язкову письмову форму заповіту із зазначенням місця і дати його складання та особистим підписом заповідача. В окремих випадках, коли заповідач через фізичні обмеження не може підписати документ особисто, його може підписати інша особа в присутності заповідача.

Як правило, заповіт повинен бути нотаріально посвідчений. В поодиноких випадках цю процедуру можуть виконувати й інші посадові особи, зокрема головний лікар лікарні, закладу догляду за людьми похилого віку чи закладу догляду, якщо спадкодавець наразі перебуває під наглядом такого закладу, капітан морського чи річкового судна під прапором України, для спадкодавця, який плаває на такому судні, начальника установи виконання покарань, якщо заповіт складено ув'язненим тощо.

Заповідач має право будь-коли протягом життя скасувати або змінити свій заповіт. Кожен новий заповіт скасовує попередній повністю або, де це можливо, тільки

суперечливу частину. У разі визнання нового заповіту недійсним попередній не поновлюється, крім випадків визнання недійсним у зв'язку з тимчасовою нездатністю особи усвідомлювати свої дії або з мотивів примусу. Зміна та/або скасування заповіту здійснюється особисто, при цьому до посвідчення змін ставляться ті самі вимоги, що й до посвідчення самого заповіту.

Закон охороняє таємницю заповіту. Вимагає, щоб нотаріус (або інша особа, яка посвідчила заповіт), свідки та особа, яка підписала заповіт замість заповідача, не розголошували факт складання заповіту, його зміст, зміну чи скасування. Заповідач має право на таємний заповіт – він подається нотаріусу в запечатаному та власноручно підписаному конверті. Нотаріус залишає на конверті знак засвідчення, не ознайомлюючись з його вмістом.

Зміст заповіту має бути викладено таким чином, щоб не виникало непорозумінь при відкритті спадщини. Тлумачення заповіту заповідача проводиться при відкритті спадщини. Недійсність заповіту може бути заявлена з таких підстав: відсутність у заповідача правових підстав для складання заповіту, порушення вимог щодо форми та/або посвідчення, позов заінтересованої особи до суду про те, що волевиявлення, виражене в заповіті, було невірним і не відповідають дійсній волі спадкодавця. Недійсність частини заповіту не впливає на інші його положення.

Заповідач може призначити виконавця заповіту – фізичну особу з повною цивільною дієздатністю або юридичну особу. Якщо спадкоємців за заповітом декілька, виконавцем може бути призначений один із них. Якщо за заповітом є тільки один спадкоємець, може бути призначена інша особа. Функції виконавця:

- (i) охорона заповіданого майна;
- (ii) інформування спадкоємців, заповідачів та кредиторів про відкриття спадщини;
- (iii) вимагання від боржників спадкодавця виконання своїх зобов'язань;
- (iv) управління спадщиною до повного прийняття її спадкоємцями;
- (v) забезпечення одержання належної частини кожним із заповідуваних;
- (vi) забезпечення отримання особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, їх належної частини;
- (vii) забезпечення виконання дій, обумовлених заповітом.

На завершення, остання воля та заповіт є найкращим способом гарантувати, що ваші

кошти, майно та особисті речі будуть розподілені після вашої смерті відповідно до ваших побажань. Відсутність заповіту на момент вашої смерті робить ваше майно відкритим для конфліктів, проблем, суперечок щодо майна тощо. Ми наполегливо рекомендуємо залучити авторитетного адвоката для підготовки остаточного заповіту.